

”OŽENI SE, ČE HOČEŠ DOLGO ŽIVETI”

O ŽENSKAH, ZLORABAH IN STEREOTIPIH

Junakinje viktorijanske dobe so govorile le z očmi in centralnim živčnim sistemom, sodobne pa prostodušno klepetajo o svoji intimni osebni zgodovini.

Rosalind Coward

Izhodišče mojega razmišljanja je, da je današnji govor o družini, v kateri je polarizacija spolov še vedno izrazita in v kateri skrbijo ženske za emocionalno razpoloženje družinske skupnosti, obenem pa so objekt zlorab, v prvi vrsti govor o ženski. Ko se govori o družini, se govori in misli tudi na ljubezen, ki je v spolno specifičnih odnosih tudi spolno določena: LJUBEZEN JE DOLŽNOST ŽENSK.

Tej ”ženski varianti protestantske etike”, katere sinonimi so skrb, žrtvovanje, vdanost, potrpežljivost, odvisnost, pogosto stojijo nasproti različne oblike zlorab, ki se najbrutalnejše manifestirajo v fizičnem, psihičnem in spolnem nasilju.

Če se je o fizičnem nasilju v družini spregovorilo najprej, pa se je o spolnih zlorabah žensk začelo govoriti nekako posredno, prek množice študij o spolnih zlorabah otrok, zlasti deklic, ki se najpogosteje daljše časovno obdobje vrstijo v družinah. Izmed pomembnih ugotovitev velja poudariti to, da spolne zlorabe otrok, med katere spadajo vse aktivne in pasivne, verbalne in neverbalne oblike napeljevanja otroka na erotično ali seksualno razmerje ter zadovoljevanja odraslega s telesom otroka, niso specifična oblika seksualnosti odraslega, temveč način dominacije nad šibkejšim, nemočnim telesom in obenem emocionalno odvisnim otrokom. Spolna zloraba otrok (zahodnoevropske in ameriške raziskave kažejo, da je spolno zlorabljen vsak četrti otrok, med njimi so v 80 % objekt zlorabe deklice; R. Steinhage, 1989; F. Rush, 1988) je torej nasilje, ki prevzame formo seksualnosti.

Ko so omenjene študije opozorile, da so povzročitelji najpogosteje najozži družinski člani, se je krivda brž začela iskati pri materi, ki je bila obtožena, da je skrivala vedenje o tem, kaj se v družini dogaja.

Takšno relativiziranje krivde je prineslo tudi nekaj dobrega, saj je ostri pogled na matere zlorabljenih otrok pokazal, da gre za ženske, ki so bile pogosto v otroštvu tudi same objekt zlorab in psihičnega nasilja ter da jih sedanja instrumentalizacija družinskih odnosov ponovno postavlja v razmerje odvisnosti in jim nemalokrat onemogoča avtonomno odločanje o lastnem telesu. Občutki krivde in sramu, ki so toliko bolj prisotni, kolikor pogosteje se družina upodablja kot idilično zavetje, kjer vladata ljubezen in harmonija, pa te matere hromijo, da bi se uprle nasilju in instrumentalizaciji svojega telesa in sebe v celoti.

Da je za žensko prevzem družinskih funkcij, na katere se pripravlja v času svoje socializacije, pogosto vstop na pot ne le fizične, ampak še zlasti psihične preobremenjenosti, dokazujejo t.i. "ženske bolezni in simptomi", kot so depresija, migrena, nespečnost, bolečine v križu, nemir in razdražljivost, (nevro)vegetativna distonija ipd. V zadnjih letih, ko je fenomen "bolezen-ženska" vse aktualnejši, je v študijah zahodnoevropskih držav in ZDA najti tri pomembne skupne značilnosti, ki veljajo za vse starostne skupine žensk (B. Jansen, 1988; T. Bernandez, 1985; I. Vogt, 1985): 1. Večina bolezni prizadene ženske dva do trikrat bolj pogosto kot moške in mnogo pogosteje ženske same sebe označujejo kot kronično bolne. 2. Ženske so v povprečju 1,5-krat pogosteje diagnosticirane kot psihično bolne kakor moški (tu se ne bom spuščala v problematizacijo samega koncepta duševnega zdravja, ki, kot je pokazal J.K. Brovermann (1970), ustreza stereotipni podobi psihično zdravega odraslega moškega. Če je v stacionarni psihiatriji razmerje med moškimi in ženskami še enako, pa je v ambulantni psihoterapevtski obravnavi trikrat več žensk kakor moških. 3. Ženske so tri do petkrat pogosteje kot moški odvisne od psihofarmakoloških sredstev. Irmgart Vogt (1985) poroča, da je v ZDA v starostni skupini od 18 do 29 let na en recept za moškega predpisanih šest receptov za ženske (str. 9). Konsum psihofarmakoloških sredstev, ki jih najpogosteje predpisujejo splošni zdravniki, je za ženske očitno vsakdanje sredstvo v okviru njihovih strategij za življenjsko preživetje.

Ženske torej pogosteje obiskujejo zdravnike, dobivajo več receptov in jemljejo več medikamentov za bolezni in simptomatiko, ki se jo v medicini označuje kot "tipične ženske bolezni" ali "ženski sindrom", kar pa je le ekstremna oblika kulture molčanja. Fenomen ženskih bolezni in še zlasti visoka zloraba tablet sta povezani s statusom, ki ga ima ženska v družbi, z njeno spolno specifično socializacijo in z uveljavljenim prepričanjem o idealni družini, ki se naloži ženski kot samonalogo, ne da bi jo ta mogla uresničiti. Idealna družina in idealna ženska sta družbeni utopiji, ki služita utrjevanju neenakega razmerja med spoloma in sta obenem mehanizma družbene kontrole.

Slavospjev družini in prikriti apeli ženskam, da so odgovorne za njen razpad, je najučinkovitejša preventiva družbe, ki skrbi za zdravje svojih državljanov. Na to že leta 1926 v ljubljanskem Narodnem dnevniku opozarja članek z naslovom: "Oženi se, če hočeš dolgo živeti". Anonimni avtor poroča o mednarodnih raziskavah, ki dokazujejo, da je smrtnost pri neporočenih moških več kot dvakrat višja kakor pri poročenih. Sam zapiše: "Če pomiluje svet že leta in leta neporočene ženske, je to popolnoma odveč. De facto se prilagodi neporočena ženska mnogo lažje in hitreje samskemu življenju kot moški. Po mojem mnenju je odstotek umrljivosti pri neporočeni ženski, ki je prekoračila 45. leto starosti, nižji kot pri poročeni ženski iste starosti."

Vzroka, ki ju navaja za primere moške umrljivosti, sta presenetljivo podobna vzrokom, na katere danes opozarjajo študije, ki se ukvarjajo z vzroki duševnih zlomov poročenih žensk. Za pisca sta vzrok za to, da neporočeni moški hitreje umrejo kot poročeni, "prehrana" in "zopernosti življenja", torej natančno to, kar danes imenujemo gospodinjski sindrom, odgovornost žensk za tisto, kar pesti in teži življenje družinskih članov, in njihova skrb za čustveni del družinskega sistema. Zato še malo ne presenečajo podatki DGSP (Deutsche Gesellschaft für soziale Psychiatrie, 1990), da je danes hospitaliziranih največ poročenih žensk in neporočenih moških. Poroka in družina sta torej za moške v večji meri varovalni psihični okvir, rizičnost psihičnega trpljenja pa je največja prav pri poročenih ženskah.

Če vsak mit deluje na ravni simbolnega in je hkrati pripovedovanje nekih realnih dogodkov in družbenih razmerij, je tudi mit o plemeniti slovenski materi, ki ni nikoli skrbela le za "duševno zdravje" družine, ampak tudi za to, da je bila družina ekonomsko preskrbljena (od dekel in dninark, prek žena, katerih moške so odšli v tujino in se nemalokrat niso nikoli vrnili, pa do delavk v tovarnah ter socialistično polno zaposlenih žensk), le pripovedovanje neke vsakdanjosti realnega življenja, ki s pomočjo mitskega govora prikrije vso slovensko mizoginijo, s katero konča tudi pisec omenjenega članka: "Pa tudi pri vdovcih je opazati porast umrljivosti. Vzrok bo pač ta, da je izgubilo zanje življenje s smrtjo neprestano nervozne žene, ki je sitnarila okrog njih, vsak čar".

Meščanski koncept ženske ljubezni v zakonu in družini, ki ga je vse 19. stoletje podpirala ideologija ženskega karakterja, je izrazito sredstvo discipliniranja tistih, ki so se morale zaradi posvetitve svoji nalogi najpogosteje odpovedati same sebi.

Sociološke analize fenomena poroke, ki vse bolj opozarjajo na izgubo identitete žensk, ki se odpovedo svojemu priimku, se zde danes zastarele in feministično prenapete. Takšne kritike pozabljajo na simbolni, družbeno zaželeni učinek, ki ga vsebuje prevzem moškega priimka v patriarhalnih družbah (da svoboda izbire priimka ob poroki v deželah zahodnih demokracij ni pravilo, dokazuje primer ZRN, kjer se pravkar uvaja zakon, ki bo ženskam prvič dal pravico, da po poroki ohranijo svoj priimek). Še krepkeje pa je družbena amnezija na delu ob vprašanju družinske reprodukcije, kjer v liberalnih, formalno spolno enakopravnih in demokratičnih družbah nevrprašljivo živi princip patrilinearne kot naravni zakon. V instituciji patriarhata je bila hči predstavljena iz materine hiše v hišo moža, nositi je morala njegovo ime in rojevati potomce v njegovi genealogiji. Slednje se je skoraj brez izjem ohranilo do danes.

Gre torej za redukcijo dveh genealogij, matrilinarnih in patrilinearne, na eno samo, ki ima svoje korenine v ginekokratski tradiciji. Takšna redukcija ne omogoča, da bi se razlike med spoloma zares ugledale, saj ostajata spola ujeta v binarno logiko patriarhata: moški - naslednik očeta in družinskega zakona / ženska - posredovalka naravnega v skrbi in dolžnosti reprodukcije. Antigona je, kot poudarja Luce Irigaray (1988), s tem ko je spoštovala religiozni zakon pokopavanja mrtvih, sledila tudi materini genealogiji. In v tem "spiritualnem smislu ima tudi zveza med materjo in hčerjo religiozni značaj" (str. 269). Antigona je ostala zavezana "materini krvi", hkrati pa se je prekršila proti patriarhalnemu zakonu totalne lojalnosti in moških vojn, ki ji je prepovedal spoštovanje izvorne krvne vezi materine genealogije in jo zato tudi kaznoval.

Če so boleznine žensk pasivni upor proti zlorabam in pogosto nosijo emancipacijski naboj, so hkrati tudi identifikacija s spolno določeno vlogo. Kajti bolna ženska je nekaj normalnega, družbeno sprejemljivega, nekaj, kar je povezano z miti o ženskem telesu in s koncepti šibke ženske notranjosti. Prav gotovo ni naključje, da se je ideologija ženskih boleznine začela razvijati prav v času nastanka meščanske družine. Nove-mu konceptu moške in ženske narave sta tako pritegnili tudi medicina in še zlasti njena veja psihiatrija, ki sta v začetku 19. stoletja z medicalizacijo družine in ženske začeli utrjevati svojo družbeno moč.

Nasilje v družini, katerega objekt so najpogosteje ženske in otroci, povzročitelji pa moški, manifestira strukturno neenakost razmerij med spoloma, ki ni vpleteno le v institucijo družine, temveč v vse srži družbenih struktur.

Ko se je v 70. letih po vseh zahodnoevropskih državah začelo govoriti o nasilju nad ženskami, je bilo pomembno, da se je status tiste, ki je spolno zlorabljena ali fizično in psihično maltretirana, legitimiral kot STATUS ŽRTVE. Biti žrtev je bila edina možnost, da je bila ženska sploh obravnavana kot prizadeta, kot tista, ki potrebuje pomoč, pozornost in absolutno podporo. Čeprav je v pravni praksi viktimizacija žensk edini način pravne pomoči, pa služi sintagma ženske kot žrtve zastiranjju problema, saj kot žrtev danes ni definirana le ženska, ki je objekt zlorabe, temveč pogosto ŽENSKA NASPLOH. Definicija ženske kot žrtve pogosto pozablja na tistega, ki nasilje izvaja, in kot pravi Christina Thuermer-Rohr (1987), "zabrisuje neenako izhodiščno situacijo spolov v moški družbi in pasivizira oba spola v njunem pogledu na samega sebe".

Beseda žrtev izvirno pomeni nekoga, ki stoji v nevarnem risu smrti, prisilno ali prostovoljno, tistega ali tisto, ki je pripravljen-a dati življenje za neke ideje ali cilje, za določeno prepričanje ali verovanje. Biti žrtev je imelo vedno določen pomen za žrtvujočega se ali žrtvujočo se, takšen položaj je vzbujal grozo in občudovanje hkrati, mamil je in odbijal. Žrtev se torej z lastnim življenjem za nekaj daruje, nekaj plačuje, nekomu/nečemu služi. V tem smislu je pojem ženske kot žrtve ohranil delec prvotnega pomena, saj je žensko telo v trenutku spolnega nasilja dar, ki služi nekomu drugemu - moškemu. Ženska kot žrtev nasilja in moški kot povzročitelj tega nasilja pa v družbi služita dvojemu: razvrednotenju ženske in povzdigovanju moškega. Sintagma ženska-žrtev govori torej o vsem tistem, kar je vsebovano v stereotipnem idealu ženskosti: o žrtvovanju, pasivnosti, nemoči.

Nasproti tej definiciji se vse bolj uveljavlja koncept zlorabljene ženske kot tiste, ki je PREŽIVELA. Ženska kot objekt spolnega, fizičnega ali psihičnega nasilja mora namreč ves čas delovati tako, da utrpi kar najmanjše možne poškodbe in kar najmanjše možno trpljenje. Tista, ki se bori za preživetje, postavlja svoje reakcije v popolno odvisnost od povzročiteljevih, na nove taktike njegovega obnašanja mora odgovoriti v hipu, vedno s ciljem, da svoje lastne škode ne bi poglobila. Pri tem se kaže kot aktivni subjekt ali pa kot pasivni objekt. V poskusu, da bi reživela, pogosto izbere pasivnost kot najboljšo pot za preživetje. Cilj, ki mu ženska v situaciji nasilja sledi, je torej enoznačen - gre ji za to, da NE BI BILA ŽRTEV moškega.

Mnogo raziskav je pokazalo, da ženske v situacijah družinskega nasilja usmerjajo ogromno energije, moči in emocionalne pripravljenosti v to, da bi odnos postal znosnejši (izrazita je študija Roswite Burgard, 1985, ki nasprotuje konceptu **learned helplessness**, teoriji o

"naučeni nemoči" žensk). Večina poleg sramu in občutkov krivde, ker se nasilje dogaja prav njim, razvije izrazito optimistično prepričanje, da bo nasilja konec, če bodo same "boljše", pozornejše, bolj razumevajoče. V večini primerov nasilja in zlorab ženske v družini niso nemočne žrtve, temveč so, nasprotno, angažirane in verjamejo, da bosta njihova moč in njihovo drugačno vedenje v družino spet vnesla harmonijo. Tudi slovenske statistike dokazujejo, da prav ženske naredijo ogromno korakov v različne institucije in k njim, iščejo pomoči in nasvet, vse v dejavnem prepričanju, da bodo rešile situacije fizičnega, spolnega in psihičnega nasilja, in še več, da bodo rešile tudi partnerski odnos.

Čeprav nas spolno specifična socializacija in celotni družbeni govor prepričujeta, da so ženske nemočne žrtve, že sam pogled v družino dokazuje, da je od njih odvisna večina ljudi (otroci, ostareli, mnogi moški, ki jih ženske emocionalno stabilizirajo, občudujejo ipd.). Tudi zato je ta koncept nezadosten in neutemeljen, saj izloča vse oblike "dejavnega preživetja", ki ga ženske izvajajo. Hkrati pa takšen govor vpliva na podobo ženske o sami sebi, utrjuje klasično predstavo o nemočni, ubogi in zlomljeni ženski in povzroča, da se ženske s to družbeno uveljavljeno predstavo identificirajo.

Poleg najpogostejših stereotipnih predstav, ki skušajo nasilje v družini pripisati "patologiji obrobnežev", sadomazohističnim odnosom in ženskemu izzivanju, je pogosto tudi prepričanje, da v družini vladajo prav te nemočne in šibke ženske. Sklicevanje na to je povezano s podobo, ki se je do vrhunca razvila proti koncu 19. stoletja, ko je poleg nežne, skromne in potrpežljive ženske narave postajala vse izrazitejša tista plat ženske, katere moč se je kazala v zvitosti, preračunljivosti in v uporabi najrazličnejših sredstev za doseg svojega cilja. Najslavnejše so bile lažnive histeričarke, ki so se po prepričanjih zdravnikov z uprizarjanjem histeričnih napadov in drugih simptomov ženskih bolezni fin de siècle izogibale družinskim obveznostim. Moč prefriganih histeričark je bila v tem, da so se s prevzemom bolczenske vloge izognile tistim opravilom, ki jih je opravljala vsaka vestna in poštena mati in zakonska žena, ki se ni vdajala brezdjelju in uživanju. Sklep teh prepričanj je bil, da imajo ženske vedno v rokah prefinjena sredstva, s katerimi uresničujejo svojo moč in s pomočjo katerih se hkrati kažejo kot žrtve. Množični pojav histeričark je bil tako način discipliniranja tistih žensk, ki so se upirale procesu domestifikacije 19. stoletja in pritiskom populacijske ideologije prvih desetletij 20. stoletja.

Na drugi strani tega kulturološkega pogleda pa je neizbežno dejstvo, da imajo ženske v družini dejansko moč, saj je skrb za druge vedno povezana tudi z močjo. Vendar je le-ta strukturno drugačna od moči, ki jo imajo v družbi moški. Pogosto je njihova moč v družini neprosto-voljna in zaradi odsotnosti moškega nujna in še pogosteje omejena z ekonomsko odvisnostjo. Moč žensk v družini ustreza družbenim potrebam, saj se najpogosteje manifestira kot skrb za druge in je ženskam dovoljena prav zato, ker ustreza klasični spolno specifični delitvi vlog. Ženskam se za moč v družini praviloma ni potrebno boriti (še zlasti ne takrat, ko gre za vprašanje otrok) in za večino je ta moč edina, ki jo v svojem življenju imajo. Družina ostaja neprestična sfera delovanja, delo v njej pa je nevredno in v razmerju do dela v sferi javnega, za katerega se samo po sebi razume, da je v oblasti moškega deprivilegirano in brez moči. Delovna sfera družine ima v razmerju do ostalih socialnih in poklicno-delovnih področij najslabši družbeni status. Analogno gesti dualne ekonomije, ki je večino žensk (nikoli pa ne vse) potisnila v vlogo konsumentk in jim skupaj z realnim odvzemom vse družbene moči ponudila moč v sferi družinskih gospodinjstev, je tudi sklicevanje na prikrito oblast, ki naj bi jo imele ženske v družini. Eklatanten primer takšnega prepričanja je članek "Žene in naše gospodarstvo", ki je leta 1929 izšel v ženski založbi Belo-Modra knjižnica v Ljubljani. Anonimna avtorica (verjetno urednica založbe) v povzdignjenem tonu piše: "Moč, neko vrsto realne politične moči, ki jo ima v rokah žena, izkorišča vsak dan, ne da bi se tega zavedla, in to je njena nakupovalna sila.(...) Ali se zavedate, žene naše, kakšno važno gospodarsko delo opravljate, ko vršite vsakdanje nakupe, bodisi na živilskem trgu in v prodajalni? Važnost vašega nakupovalnega opravka se začne že pri nakupu skromnega šopka peteršilja, pri kilogramu krompirja. Če znate natančno razložiti dobro blago od slabega, sveže od pokvarjenega, silite s tem prodajalca in posredno proizvajalca, da postavi na trg samo dobro blago, samo nepokvarjena živila."

Moč žensk v družini je torej družbeno zaželena moč, ki prikrije to, kar dokazuje realnost nasilja - da ima tako v družini kot v družbi oblast moški.

Tako ostaja družina področje, kjer se napaja ideologija dveh moral, moške in ženske. Če je za moško moralo značilna pravičnost, je za žensko skrb za druge, obremenjena z elementi samoidealizacije. Tudi skrb za ohranitev družine je, izhajajoč iz koncepta dveh moral, naslovljena na ženske. One so torej tiste, ki se jim zaupa, da bodo to nalogo opravile. Tako se poleg množice drugih protislovij znajde ženska tudi v nasprotju med družbenim in lastnim idealiziranjem na eni strani ter izkušnjami zlorab in nasilja na drugi. Verige, ki odpirajo

izhod iz takšnih protislovij in nasilja, so sestavljene iz brezštevilnih členov spolnih stereotipov, ideoloških predstav o tem, kaj je moško in kaj žensko, razklenitev le-teh pa ne daje možnosti le spoloma, moškosti in ženskosti, temveč tudi družini.

Literatura:

- Droege-Modelmog, Ilse in Mergner, Gottfried (ur.), **Orte der Gewalt**, Opladen 1987
- Broverman, J.K. et. al., **Sex Role Stereotypes and Clinical Judgements of Mental Health**, Journal of Consulting and Clinical Psychology 34, 1970
- Vogt, Irmgard, **Fuer alle Leiden gibt es eine Pille**, Opladen 1985
- Irigaray, Luce, **Am Anfang war der Frauenraub**, Dietmar Kaper in Christoph Wulf (ur.), **Das Schicksal der Liebe**, Berlin 1988
- Burgard, Roswitha, **Misshandelte Frauen: Verstrickung und Befreiung**, Weinheim/Basel 1985
- Thuermer-Rohr, Christina, **Frauen in Gewaltverhaeltnisse**, Koeln 1987
- Steinhage, Rosemarie, **Sexuelle Missbrauch an Maedchen**, Hamburg 1989
- Rush, Florence, **Das bestgehuete Geheimnis**, Berlin 1988
- Bernardez, Teresa, **Prevalent Disorders of Women: Attempts Toward a Different Understanding and Treatment**, v: Carol Mowbray, Susan Lanir, Marilyn Hulce, **Women and Mental Health**, New York 1985
- Jansen, Birgit, **Geschlechterverhaeltnisse. Krankheit und Gesundheit**, Kassel 1988